

TOPONÍMIA DELS *MONTES* D'ALCANAR

Joan Bpta. Beltran Reverter

I - JUSTIFICACIÓ

La serra de Montsià és una formació muntanyosa que es troba situada entre la Foia d'Ulldecona i la plana litoral, i els rius Ebre i de la Sénia. Presenta una topografia abrupta, principalment en la part marítima, tot i que la seua cota màxima és de 765 m (la Torreta). Així mateix, a més de donar nom a la comarca, esdevé signe d'identitat i nexa d'unió dels pobles que l'envolten: Amposta, Freginals, Ulldecona, Alcanar i Sant Carles de la Ràpita.

L'estudi l'hem centrat en aquelles terres o finques que, popularment conegudes com *los Montes* -mot provinent del llatí *MONS*, *MONTIS*; tal vegada amb reminiscències mossàrabs, produïdes, si més no, per la forta presència àrab que existí en aquesta zona i de la que tantes restes s'han trobat i encara hi ha, han estat o encara són propietat de la gent d'Alcanar, són situades en plena serra del Montsià, en l'espai físic comprès entre el terme municipal d'Alcanar i part del d'Ulldecona. Per tant, podríem definir *los Montes* com aquelles finques o terrenys que, propietat de la gent d'Alcanar, són situats a la serra del Montsià, bé en el seu terme municipal bé dintre del d'Ulldecona. En aquest sentit, cal fer esment que en aquesta darrera població també són conegudes amb el mateix nom les propietats situades a la part alta de la serra.

Quant a la metodologia emprada en la recerca dels noms de lloc, l'hem realitzat a partir de:

- a) Consulta dels cadastres d'Ulldecona i Alcanar.
- b) Treball de camp de la zona d'estudi.
- c) Entrevistes amb aquelles persones que han tingut o tenen una relació directa amb *los Montes* -pagesos, pastors, caçadors ...- majoritàriament gent de més de seixanta anys.

L'apartat *b* l'hem realitzat per zones, les anomenades partides i racons. Així

mateix, de les tres formes d'obtenció de dades tal vegada siguen els apartats *b* i *c* els que més fruits ens han donat, compaginant i contrastant perfectament les opinions, els records i les vivències dels informadors amb el treball de recerca, la catalogació i la documentació fotogràfica dels noms de lloc existents a la zona d'estudi.

Cal assenyalar que algunes de les terres objecte d'estudi eren antigament propietat de famílies benestants d'Alcanar, adquirides arran de la Desamortització de Madoz, entre el 1859 i el 1872, després cedides als seus emfiteutes per tal de preservar el conreu de les terres, fet que encara avui es continua produint i que, popularment, és conegut com a *censo*.

La relació de propietaris dels *montes* l'hem confeccionat a partir dels seus malnoms.

II - PARTIDES i RACONS

II.1 PARTIDES.- Etimològicament es coneix com a *partida* aquella porció de terreny d'alguna extensió designada amb un mateix nom, part del terme pertanyent a un poble. Així tenim que, tot i formar part de l'espai físic de la serra, si bé en la seua part més propera al pla i, per tant, en alçades i cotes més baixes, la gent identifica les seues propietats amb la partida on són situades, per exemple: Comes, Castellans, Tancada, Calafes, Garroferals, Sant Jaumes, Punta, Fonda, Martinenca, Ferreria.

Per tant, és del tot normal que a una propietat situada als Garroferals, ja de pujada pel Camí dels Montes, els seus propietaris la coneguen com "los Garroferals" o amb el diminutiu "los Garroferalets" i no com un *monte*; el mateix passa amb una finca situada a la partida de la Martinenca, encara que estiga situada a la falda de la muntanya, els seus propietaris la coneixen com a Martinenca o Martinenques.

Tot destacant les peculiaritats d'alguna de les partides i buscant els noms de lloc més destacats, cal fer menció:

- **Comes:** En aquesta partida hi ha la pedrera dels O'Connor, a tocar del camí dels Bandolers; el mas Febrer i el cocó morisc. És travessada, de dalt a baix, pel barranc de les Forques o dels Castellans.

-**Castellans:** Hi trobem el racó del Dugo, entre la Moleta del Remei i

les comes Planes. També hi ha la font dels Castellans, la serra de la Trullós i els castells de Navarro.

-Tancada: També anomenada la Tancada de Miqui, per la qual puja el camí dels Montes, a través de la pujada del Rúbio i la Revertera, que ens portarà als Garroferals i al mateix Montsià.

-Garroferals: Per aquesta partida transcorre el barranc de Libori i el camí dels Montes, si bé en arribar al lloc anomenat com "la tisora" el camí es bifurca en dos braços, l'un cap a l'esquerra en direcció al rajolar de Vailet, el de la dreta puja al raconet del Melo, al Rajolar i font de Bertomeu, fins als *montes*.

A la part alta de la partida, a la dreta del camí dels Montes i tocant als racons del Való, de les Tuies i el mas de Mulet es troba la serra de Bernat, a la qual s'accedeix pel camí de Panxirri, i on trobem *los montes* del mateix Panxirri, de Putxero, de Callarisa, de Traval, de Paupa, de Mata-sogres, del Tabalero, i el de Bala.

-Sant Jaumes: Travessada pel barranc de les Cases, potser siga aquesta una de les partides més singulars i amb més història de la part marítima de la serra, dividida pels termes d'Ulldecona i Alcanar. Hi trobem la bassa i el lligallo del mateix nom. També en aquesta partida hi ha restes de construccions musulmanes, coincidents amb l'antiga ubicació a la zona de Benifallim -com ara la necròpolis trobada fa pocs anys i d'altres alqueries; i és que en aquesta zona i d'altres del voltant abunden les restes d'antigues civilitzacions com els hàbitats d'època ibèrica i de l'edat mitjana- destacant les d'època musulmana.

II.2 RACONS.- Al racó, el podríem definir com aquell espai natural format per una barrancada o dos vessants de diferents moles o llomes de la serra. Així podem afirmar que els racons estan estretament lligats al Montsià, una serra on per la seua formació geològica hi ha molts de racons on es configura de forma majoritària una zona de cultiu i de parcel·lació de la terra.

No podem parlar dels *montes* sense fer-ho dels racons, per tant és a partir de l'estudi d'aquests espais naturals com podrem saber els noms de lloc i, especialment, els malnoms dels propietaris dels *montes* situats en ells. Aleshores, resulta evident que quan parlem de racons ho fem també dels *montes*, no essent així quan parlem de les partides.

No tots els racons són iguals, n'hi ha que per la seua dimensió i forma abrupta no

han permès una major parcel·lació del terreny i, evidentment, el cultiu i la presència humana no ha estat tan intensa com en d'altres, tal és el cas del racó de la Coia, o el de les Monges.

Alguns racons tenien els seus propis "carregadors", que eren situats al darrer *monte* on es podia arribar amb carro. A partir d'allí els veïns seguien amb *lo matxo* en sàrria fins a les seues respectives propietats.

A continuació es detallen els racons de la serra del Montsià existents en el terme municipal d'Alcanar, a més d'altres del terme municipal d'Ulldecona on la presència de la gent d'Alcanar ha estat més intensa:

Terme Municipal d'Alcanar

- 1-Racó de l'Arjub
- 2-Racó del Serenet
- 3-Racó de Montero
- 4-Racó del Melo
- 5-Racó del Ferit
- 6-Racó del Llop
- 7-Racó del Fumat
- 8-Racó dels Ferranes
- 9-Racó del Bassiol
- 10-Racó de la Riba
- 11-Racó d'Amban
- 12-Racó del Niño
- 13-Racó de la Coia
- 14-Racó dels Panxes-Llargues
- 15-Racó de les Monges
- 16-Racó de la Cova Calitra
- 17-Racó de la Mina

Terme Municipal d'Ulldecona

- 18-Racó dels Mangotxos
- 19-Racó del Való
- 20-Racó de Paulino
- 21-Racó de Pistacao
- 22-Racó de les Tuies
- 23-Mas de Mulet
- 24-Lo Punyalet

L'estudi l'hem iniciat en el racó dels Ferranes perquè, a partir del racó del Llop i fins al terme municipal de Sant Carles de la Ràpita, les finques són ubicades en cotes més baixes, planes i de fàcil pas, ja que l'orografia del terreny -les Faixes Tancades- no ha permès fer-ho en zones elevades, essent conegudes amb altres noms, com *los* masets, raconets...

Del racó del Fumat tenim referència del seu nom per la documentació existent arran de la Desamortització de Madoz. Pertanyent al comú local, era format de

terres de pastura i roques, i va ser adquirit per Tadeu Beltràn i Subirats, veí d'Alcanar, el 1872. Aquest racó, de dimensions reduïdes i de difícil accés, és situat entre el racó del Llop i el cim del Montsià, i no creiem que haja estat conreat. En ell hi ha la font del Recreo, a més de la font del Fumat, molt a prop de la cova Bonica.

Racó dels Ferranes

També conegut per racó de les Carabassades, agafa el nom per l'existència en ell del *monte* dels Ferranes.

És ubicat a la part alta de la partida de la Ferreria i arriba fins al cingle del Buco, a sota de la cova de l'Hedra, entre el racó del Bassiol i el racó del Llop. S'hi accedeix a través del camí de la Ferreria.

Per la seua difícil orografia és un racó on no trobem gaires finques o *montes*, així podem comptar-hi els següents:

- <i>Monte</i> dels Ferranes	- <i>Monte</i> de la tia Roseta de Pino
- <i>Monte</i> del tio Eloi	- <i>Monte</i> del Colorat
- <i>Monte</i> del Buco	- <i>Monte</i> de Pepet de la Verda
- <i>Monte</i> de Camarada	- <i>Monte</i> de Juanito de Segarra
- <i>Monte</i> de Paletes	- <i>Monte</i> de Minguet del Burret
- <i>Monte</i> de la Miguela	- <i>Monte</i> de Roman de la Felipa

Racó del Bassiol

Segons la documentació a què hem tingut accés, al segle XIX ens apareix aquest mateix racó amb el nom dels Eixams. Tal vegada un dels racons més significatius de la vessant marítima de la serra del Montsià, pel qual transcorre el barranc del mateix nom, on en la seua part alta trobem la font del Bassiol que, poc o molt, sempre raja i en la qual els pastors, després de la construcció d'abeuradors, hi deixaven les raberes.

Lloc d'extraordinària bellesa on, a poc que es conega o ens ho hagen explicat, s'endevina la riquesa i la productivitat de la terra, així com de la nombrosa i variada vegetació que devia existir-hi. Molt a prop de la font, i a sota d'ella, està la cova i el *monte* del tio Sardinero.

Molt arrelat a la gent i a la història d'Alcanar i popular com cap altre, d'ell n'és

famosa la cançó:

*Allà al racó del Bassiol,
allà a les Faixes Tancades,
està la Maria la Pelo,
que m'acaça a mamellades.*

Per accedir-hi es feia servir el camí del Bassiol que pujava per l'esquerra del barranc fins al *monte* dels Severos on hi havia el "carregador", i des d'allí seguir amb l'animal amb sàrria fins als *montes* més elevats.

La relació nominal dels montes que hem trobat és:

-*Monte* del Sardinero
-*Monte* dels Bardins
-*Monte* de Fabregat
-*Monte* de González
-*Monte* del Calciner
-*Monte* del Bufaire
-*Monte* del Gorrito
-*Monte* del tio Overo

-*Monte* del Mío
-*Monte* de Càndido
-*Monte* de Vilero
-*Monte* dels Severos
-*Monte* de José del Mío
-*Monte* de Fonset de l'Antequera
-*Monte* de Cap de Ferro

Racó de la Riba

En aquest racó, format al voltant del barranc de la Riba, avui ocupat en la seua zona més plana per la pedrera de la cimentera, s'hi arribava pel camí de la Martinenca, i en ell es trobava el "carregador" d'Ejarque, ja desaparegut.

En la part alta hi ha un petit racó on es troba la cova de la Calderera, de la qual agafa el nom. Una cova que és una balma de grans dimensions on els pastors - entre altres, alguns provinents de terres aragoneses- hi tancaven ramats d'ovelles. També hi trobem la cova dels Reis.

Los montes que hem localitzat en aquest racó són:

- <i>Monte</i> de Tramuntana	- <i>Monte</i> de Llebra
- <i>Monte</i> de Garza	- <i>Monte</i> de Pepet de Camarada
- <i>Monte</i> del tio Evaristo	- <i>Monte</i> de Franquet
- <i>Monte</i> dels Xarrimpos	- <i>Monte</i> dels Reis
- <i>Monte</i> del Xaparro	- <i>Monte</i> de Quelo l'Havanero
- <i>Monte</i> del tio Cano	- <i>Monte</i> de Ramon de Llebra
- <i>Monte</i> del tio Pio	- <i>Monte</i> de la Sompá

Racó d'Amбан

El seu nom ens ve donat per l'existència en aquest racó del monte de José Chillida Amban, avui desaparegut o venut a altres propietaris que desconeixem. Pràcticament absorbit per la pedrera de la cimentera, en aquest racó era situada la serra de la Corralissa, de la qual ben poca cosa queda. No obstant això, tot i l'acció erosiva de les màquines encara podem gaudir de paratges de certa bellesa com són les basses de Damià, situades en un extrem d'ell, a tocar de la cantera, en la sendera que ens porta a la roca Roja. En una de les basses es troba la font de Damià. També són de destacar l'aljup de l'Úrsol, o el cocó-cisterna de Caié.

A aquest racó, s'hi accedia pel camí del Bort, a través del "carregador" d'Ejarque. També forma part del racó el barranc de Doña Manuela.

Los montes existents són:

- <i>Monte</i> de Damià	- <i>Monte</i> de l'Úrsol
- <i>Monte</i> del Beato	- <i>Monte</i> del tio Pau
- <i>Monte</i> de l'Espanyol	- <i>Monte</i> de Jaume de Caié
- <i>Monte</i> del Güelo	- <i>Monte</i> de Mitja-rama
- <i>Monte</i> del tio Lluco	- <i>Monte</i> del Roig de la Vaquera
- <i>Monte</i> del Frare	- <i>Monte</i> de Quelo lo Morrut
- <i>Monte</i> de l'Esquerré	- <i>Monte</i> de Teri lo Morrut
- <i>Monte</i> de Cabretes	- <i>Monte</i> de les Pauletés
- <i>Monte</i> del Gorrito	- <i>Monte</i> de José del Maro

Racó del Ninyo

Tot pujant pel camí de Brunet, i seguint el llit del barranc de Moltó, arribem al racó del Niño o racó del Moltó, el qual aplega -en la seua vessant nord- fins a la roca Roja, on són situats *lo monte* de Cabretes i el corral del Cranc.

Destacar que a la part baixa del racó, ja en el seu inici, hi ha les torres de Morralla i del Calvo, antigues torres de vigia contra les incursions berberisques a la zona.

Cal significar el nom amb el qual es coneix aquest racó i el barranc que el conforma, Moltó. Una denominació que ens fa pensar que, tal vegada, ve donada per haver estat trobat en aquest lloc l'escultura d'un dels moltós que eren situats en les vies de comunicació dels ibers (1).

Los montes que hem localitzat en aquest racó són:

-*Monte* dels Maros

-*Monte* del Valent

-*Monte* de Garibaldi

-*Monte* del tio Guixa

-*Monte* de Banyeres

-*Monte* de Caïda

-*Monte* del Casat

-*Monte* del Floro

-*Monte* de Daniel de Xoli

-*Monte* de Batiste de Mingo

-*Monte* de Cabretes

-*Monte* dels Xarrimpos

-*Monte* del tio Pédols

-*Monte* de la Sordeta

-*Monte* d'Enriquet del Caminero

-*Monte* de Jaume del Polit

(1) "*Uno de los raros ejemplares que existen en Cataluña de esculturas de animales, es cierto interesante vellocino que contiene el museo municipal de Tortosa y que hoy reproducimos en este lugar. Inquiriendo personalmente su procedencia, se nos ha dicho, que lo hallaron inmediato a la vía pública de la Rápita a Alcanar, cuyo viejo camino, a través del Ebro, permite vislumbrar la existencia añeja de Amposta...*". *Los Correos Ibéricos*, de F. Carreras y Candi. Pàg.6 Barcelona 1936.

Racó de la Coia

Aquest racó, de dimensions menudes i a tocar del mar, rep el seu nom per l'existència en ell del *monte* de la tia Coia, avui propietat del Club de Tir d'Alcanar.

Hi trobem en la part nord un petit fondo i una cinglera situada al *monte* de Lluís de Panxes-Llargues, formant a la seva vegada un altre racó.

Per la poca extensió, pocs *montes* hem localitzat en aquest racó:

-*Monte* de la Coia
-*Monte* del tio Blai
-*Monte* de Rabosa

-*Monte* del tio Putota
-*Monte* dels Panxes-Llargues

Racó de les Monges

Situat a sota de la Moleta (339 m), a la part alta de la partida de la Fonda i a tocar de la serra del Fandango, i per aquest motiu agafa el nom, s'hi troba la finca donada en el seu dia a les monges de l'Hospital d'Alcanar.

La part baixa del racó i propera a la costa ha estat edificada amb la construcció d'urbanitzacions per a segones vivendes. No obstant això, hem pogut saber dels *montes* que queden en la zona més elevada, pocs ja que el racó és molt menut i a més els seus propietaris també els identificaven amb el nom de la partida de la Fonda:

-*Monte* de les Monges
-*Monte* de Codonyol
-*Monte* de Miguel de Sans

-*Monte* de Daniel del Verd
-*Monte* de Joanet de Fuli

Racó de la cova Calitra

Agafa aquest nom per l'existència en ell de la cova de Calitra. El racó s'inicia a la part alta del camí de Metxa, pel qual s'arriba, essent travessat pel camí dels Bandolers, i que va pujant fins al *monte* de Badoch o de Navarro, ja a la serra del Fandango, i limitat a l'esquerra per la serra de la Punta.

Los montes que hem trobat en aquest racó són:

-*Monte* de Saqueta
-*Monte* del tio Llobo
-*Monte* del tio Trampa
-*Monte* de Bubuc
-*Monte* del Maro
-*Monte* de Paupa

-*Monte* de l'Allero
-*Monte* de Mançanares
-*Monte* de la Botona
-*Monte* de Ferrana
-*Monte* del Floro

Racó de la Mina

Si fins ara tots els racons que hem estudiat es troben en la façana marítima de la serra del Montsià, a partir d'ací els racons que anirem veient miren cap a l'interior de la serralada. Entre ells, el primer que trobem és el racó de la Mina, anomenat així per l'existència en ell de la mina del Rei, propietat d'Adrià Beltrán -Adrià del Rei-, el qual en treia la terra i amb el carro la portava fins al rajolar de la seua propietat, situat a la partida de l'Àngol, molt a prop d'Alcanar.

En la part alta del racó hi trobem el singular i espectacular cocó del Retó.

Los montes que hem pogut localitzar en aquest racó són:

- <i>Monte</i> del Rei	- <i>Monte</i> del Blanco de Sella
- <i>Monte</i> del Retó	- <i>Monte</i> del tío Arròs no en vull
- <i>Monte</i> de Paupa	- <i>Monte</i> de l'Aspro
- <i>Monte</i> del Caduper	- <i>Monte</i> de Barrera
- <i>Monte</i> del Sastre	- <i>Monte</i> del Buco

Racó dels Mangotxos

Pujant des del racó de la Mina per la partida dels Sant Jaumes, trobem el racó dels Mangotxos. És un dels racons més llarg i fondo de tots els estudiats, format pel llit del barranc de la roca Roja i la serra del Fandango, a la seua dreta; a l'esquerra es troba la mola coneguda com "lo Canalat", on és situada la mina de Plàcito i el mirador de Trampa.

Per la serra del Fandango, on al 1840 apareix el "*...Algarrobal de Francisco Reverter Fandango. Ocho jornales de tierra de sembradero y yermo y viña, linda a levante con Pedro Balada, al cierzo y poniente con el ligajo, y al mar con Bautista Sancho. Valor setenta libras*"(2), punt de separació dels termes municipals d'Ulldecona i Alcanar, hi puja la sendera del mateix nom, a més del lligallo de la roca Roja.

A la part baixa del racó i a tocar del lligallo està la pedrera de Ximeno, una de les més antigues de la serra del Montsià d'on es treia la pedra-*matxaca* per a la construcció de cases i carreteres locals. També en aquesta mateixa zona és situat el paratge conegut com *lo* Bosquet del Sardinero.

En aquest racó, on el "carregador" era situat al *monte* de Segarra, hi trobem el

paratge anomenat de la Moleta. En ell -conten els informadors- hi ha un pla, on antigament es caçava al parany, entre d'altres ho feien lo *tio* Manyà, Frisquet de Banyeres, *lo Blanco* de l'Esquilador i *lo tio* Navarro.

A prop de la roca Roja hi ha la font de l'Aspalut.

La relació de *montes* que hem localitzat en aquest racó és:

- <i>Monte</i> dels Mangotxos	- <i>Monte</i> de Badoch o de Navarro
- <i>Monte</i> de Saqueta	- <i>Monte</i> del Maix o de Maclaco
- <i>Monte</i> del Sabateret	- <i>Monte</i> del <i>tio</i> Esquerrer
- <i>Monte</i> del <i>tio</i> Llobo	- <i>Monte</i> del <i>tio</i> Enrique de l'Aspalut
- <i>Monte</i> del <i>tio</i> Pau	- <i>Monte</i> de Franquet
- <i>Monte</i> del Xanco	- <i>Monte</i> de Malaguenya
- <i>Monte</i> de Sopes	- <i>Monte</i> del Roig de la Vaquera
- <i>Monte</i> del Floro	- <i>Monte</i> d'Adrià de Ferrana
- <i>Monte</i> del <i>tio</i> Pi	- <i>Monte</i> de Canyon
- <i>Monte</i> de Patorrat	- <i>Monte</i> de Ramon de Caldes
- <i>Monte</i> del Sardinero	- <i>Monte</i> d'Enriquet del Baso
- <i>Monte</i> del <i>tio</i> Trampa	- <i>Monte</i> de Paulino
- <i>Monte</i> del Severo	- <i>Monte</i> de Ramon de la Verda
- <i>Monte</i> del <i>tio</i> Capa	- <i>Monte</i> dels Molanes
- <i>Monte</i> de la Tana	- <i>Monte</i> de l'Estopico
- <i>Monte</i> de Panarro	- <i>Monte</i> de Joan del Cadirer
- <i>Monte</i> de Caïda	- <i>Monte</i> del Rosico
- <i>Monte</i> del Rei	- <i>Monte</i> de Segarra
- <i>Monte</i> del Cartillo	- <i>Monte</i> de Pitxó

(2) Padrón General de la riqueza territorial de la villa de Alcanar de 1840. Finca núm.2718 Partida La Fonda.

Racó del Való

És format pel llit del barranc Fondo. A la seua part dreta la mola "lo Canalat", i a l'esquerra la serra de Bernat, amb el rocall del mateix nom. S'inicia a la partida dels Sant Jaumes, al lloc conegut popularment com "lo cementeri moro" i finalitza al camí de la roca Roja, a tocar del racó de les Tuies.

Les finques situades a tocar de la partida dels Sant Jaumes són identificades pels seus propietaris amb el nom d'aquesta partida, motiu pel qual se'ns feia del tot difícil establir la finca des d'on iniciar la relació nominal de montes existents en